

REFLECȚII PRIVIND STUDIUL FILMULUI ARTISTIC CA DOCUMENT ISTORIC ÎN CERCETĂRILE OCCIDENTALE

Sorin ȘCLEARUC,

Universitatea de Stat din Moldova

Filmul artistic reprezintă o reflecție a tendințelor sociale și o oglindă culturală a societății emitente. Sinteza noastră susține ideea că filmele, atunci când sunt analizate în context și cu ajutorul metodelor de cercetare istorică, pot servi drept documente istorice. Studiarea lor permite înțelegerea specificului epocii, modului de viață și a proceselor sociale, politice și economice. Bazându-ne pe lucrările cercetătorilor occidentali precum Siegfried Kracauer, Christian Metz, Gilles Deleuze, Laura Mulvey, Carol J. Clover, Marie Michel, David Bordwell și Kristin Tompson, acest articol evidențiază diverse abordări interdisciplinare privind felul cum putem folosi filmul artistic ca document istoric din perspectiva diferitor discipline, precum: teoria filmului, psihanaliza, semiotica, reprezentările de gen etc. În cele din urmă, subliniem importanța percepției filmelor ca documente istorice și utilizarea metodologiilor interdisciplinare pentru a descifra adevăratele lor semnificații. Prin asemenea analize nuanțate, filmele ne oferă nu doar frânturi ale trecutului, dar și încurajează o înțelegere comprehensivă a istoriei.

Cuvinte-cheie: *film artistic, cinematografie, document istoric, cercetări occidentale, interdisciplinaritate.*

REFLECTIONS REGARDING THE STUDY OF ARTISTIC FILM AS A HISTORICAL DOCUMENT IN WESTERN RESEARCH

The film plays a significant role as a reflection of evolving societal trends and cultural mirrors. Our synthesis supports the idea that films, when analyzed within their context using historical research methods, can serve as historical sources. Analyzing films allows for an understanding of the specific context of the period, people's way of life, and major social processes. Based on the works of Western researchers such as Siegfried Kracauer, Christian Metz, Gilles Deleuze, Laura Mulvey, Carol J. Clover, Marie Michel, David Bordwell and Kristin Tompson, this synthesis highlights various interdisciplinary approaches on how we can use the film as historical sources from different perspectives: film theory, psychoanalysis, semiotics, gender representations etc. Ultimately, we underscore the importance of perceiving films as historical documents and employing interdisciplinary methodologies to decipher their true meanings. Through such nuanced analyses, films not only provide glimpses into the past but also foster a comprehensive understanding of history.

Keywords: *film, cinematography, historical document, Western research, interdisciplinarity.*

În societatea contemporană, filmul joacă un rol semnificativ, deoarece reflectă în mod constant tendințele și schimbările care au loc în lume. În secolul XX, cinematograful a devenit principala sursă de inspirație și subiecte relevante pentru societate, conținând o simbioză a asemenea elemente cum ar fi artele vizuale, literatura și teatrul. În acest articol ne propunem, în baza lucrărilor cercetătorilor din Occident, să identificăm argumente care susțin ideea precum că filmele artistice dezvăluie aspecte ale realității timpurilor în care acestea au fost create și să demonstrăm că, atunci când sunt analizate în context și cu ajutorul metodelor de cercetare istorică, acestea pot fi folosite în calitate de documente istorice.

Analiza filmelor permite înțelegerea contextului specific al perioadei, a modului de viață al oamenilor și a principalelor procese sociale, politice și economice. Procesul de studiere a filmelor conține anumite similarități cu cel al documentelor istorice și urmează aceeași rigurozitate metodologică.

Un aspect esențial în analiza filmelor ca surse istorice este abordarea critică a conținutului lor. Filmele sunt opere create de autori individuali, reflectând puncte de vedere subiective și nu neapărat care aspiră la obiectivitate. În plus, producția lor este influențată de factori sociali, culturali și politici, ceea ce poate fi identificat în conținutul lor. Chiar și filmele artistice, care pot fi lipsite de detalii documentare și se bazează pe interpretarea cineaștilor, sunt influențate de imaginația autorului, care, la rândul său, este formată de contextul social. Astfel, la fel ca în cazul documentelor istorice, conținutul filmelor trebuie abordat cu o

atitudine critică și interpretat în mod adecvat într-un context mai larg. Filmele reprezintă intersectarea unor factori multilaterali și procese diverse, inclusiv cele politice, sociale, psihologice și culturale, care lasă o anumită amprentă pe societate într-un anumit moment istoric.

Încă de la primele sale apariții, filmele artistice dețin puterea de a modela publicul său în conformitate cu ideile sau valorile propagate de către elitele politice aflate la putere. Urmând logica acestui gând, prin prisma filmelor produse într-o perioadă anumită, putem evidenția care erau tendințele și ideile pe care conducerea de vârf voia să le implanteze în opinia publică și vice versa, în cazul în care analizăm filmele de autor sau cele ale unor studiouri independente, putem observa care era reacția cinematografică „de opoziție” la ideile propagate de stat. În fortificarea acestei idei, **Walter Lippmann**, autorul concepției de opinie publică, menționa în lucrarea *Public Opinion* că oamenii nu acționează în funcție de realitate, ci în funcție de cum aceștia și-o imaginează, pentru că în cele mai multe dintre situații, „noi nu vedem mai întâi și apoi definim, ci întâi definim și apoi vedem” [1, p. 13].

În continuare, considerăm necesar de a evidenția și de a analiza o serie de lucrări ale cercetătorilor occidentali care pun în discuție problema studierii filmelor artistice, modul în care acestea reprezintă realitatea și explică cum produsele cinematografice pot fi utilizate în calitate de documente istorice.

Un cercetător de referință este germanul **Siegfried Kracauer**, considerat unul dintre cei mai de influență teoreticieni de cinema. În lucrarea sa, intitulată *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality* [2] publicată în 1960, acesta conturează relația dintre filme, realitate și psihologia umană. Mai cu seamă, autorul lasă de înțeles faptul că filmele pe de o parte reflectă psihologia maselor, iar pe de alta, o și formează. În prefața lucrării sale, Siegfried Kracauer argumentează natura fotografică a filmului, și anume că filmele țin să capteze lumea materială în toată efemeritatea sa – aglomerații de oameni, zâmbete, gesturi involuntare și alte detalii. Pe lângă aceasta, este punctată ideea că filmul, pe lângă aspectele sale fotografice, are conexiuni cu arta, viziunea cineastului și imaginația acestuia. În acest sens, cercetătorul atenționează că filmele mereu oscilează la suprafața lucrurilor – cu cât filmul este mai cinematic, cu atât mai puțin el se focusează pe viața reală, pe ideologie și convingeri spirituale.

O viziune interdisciplinară de analiză a filmelor artistice și de utilizare în calitate de documente istorice identificăm în lucrările a doi intelectuali francezi, care pun în practică analiza filmelor din punct de vedere al psihanalizei: *Le Signifiant Imaginaire: Psychanalyse et Cinéma* de **Christian Metz** [3] și *Cinéma* de **Gilles Deleuze** [4], apărute în 1977 și, respectiv, 1983.

Lucrarea teoreticianului de cinema Christian Metz este una din primele încercări de a utiliza abordările psihanalizei și a semioticii pentru studierea mesajelor, conținutului și a structurii filmelor artistice. Acesta face paralelă dintre film și vis, subliniind similitudinile dintre acestea pentru percepția spectatorului. Cercetătorul francez a pus în centrul studiului său nu activitatea oamenilor – a regizorilor, actorilor sau a personajelor create, nu analiza filmului în sine, dar a acestei instituții sociale ca o formă nouă de exprimare, un nou „imaginar” care duce în el un sens. Christian Metz enunță un gând foarte important, și anume cel, că analiza filmelor din perspectivă istorică nu înseamnă doar de a identifica diferențele dintre acestea, dar de a privi la o scară mai largă și de a înțelege acel mecanism inconștient, datorită căruia filmele unei perioade se aseamănă între ele, pentru că, spune autorul, o epocă este caracterizată și de metoda prin care aceasta unește simbolul cu imaginarul [4, p. 23]. Această idee poate fi explicată prin faptul că în diferite perioade istorice, oamenii utilizează diverse sisteme de gândire care sunt legate de un set de simboluri atemporale. Modul în care aceste simboluri prind viață în imaginarul omenesc și ulterior, felul în care acestea sunt proiectate în filmele artistice – oferă o descriere nuanțată a principalelor tendințe și idei care circulă în societatea în care produsul cinematografic a fost emis. Din această perspectivă, peliculele create într-o anumită perioadă istorică, volens nolens, o descriu în cel mai elocvent mod și pot servi în calitate de documente istorice.

Lucrarea filosofului Gilles Deleuze este una monumentală și extrem de detaliată în ceea ce privește structurarea tipurilor de imagine (reprezentări) întâlnite în filme. Acesta încearcă să urmărească firul logic al filmelor artistice, impunând prin aceasta, după cum menționează dânsul, o regândire a peliculelor. În opinia sa, filmele sunt un teren imens de idei și sensuri pe care spectatorii le percep la nivel inconștient și cu care spectatorii interacționează pe parcursul vizionării acestora. Filosoful francez relatează că marii regizorii pot fi comparați nu doar cu pictorii, arhitecții sau muzicienii, dar și cu gânditorii. Baza gândirii

cineștilor sunt nu definițiile, dar imaginile, care la rândul lor Gilles Deleuze le împarte în imagine-mișcare și imagine-timp, două sisteme foarte complexe pe care acesta le explică și le ramifică pe tot conținutul lucrării sale.

Complementar la cele două lucrări anterioare, în 1975 cercetătoarea **Laura Mulvey** realizează o mini-revoluție interdisciplinară în domeniul studiului filmului, odată cu publicarea în revista *Screen* a articolului *Visual Pleasure and Narrative Cinema* [5]. Laura Mulvey a intrat în istorie drept una din primele cercetătoare care a combinat în scrierile sale teoria filmului, psihanaliza și mai nou, feminismul. Textul dat a fost unul de rezonanță la momentul apariției sale și reprezintă un produs original care atinge teme controversate și oferă o viziune asupra filmelor din perspectiva de gen, creând prin aceasta o direcție nouă de interpretare a filmelor artistice. Autoarea creionează trei tipuri de priviri în cadrul unui film: privirea camerei de filmat, privirea spectatorilor spre ecran și privirea personajelor între ele. În această ecuație este creat un sistem de priviri, active și pasive, care într-o măsură sau alta caracterizează atât emițătorii filmului, spectatorii acestuia dar și societatea în care acesta a fost creat. Laura Mulvey exemplifică această idee utilizând o abordare psihanalitică, în care implică conceptele de plăcere, curiozitate, studiere, admirare, oglindire, obiectivizare și voyeurism. În articolul său, autoarea propune o aprofundare în stabilirea legăturilor relațiilor de cauzalitate între psihologia umană, plăcerile sale subconștiente și reflecțiile acestora în filmele artistice. Asemenea abordare face și mai clară capacitatea produselor cinematografice de a reflecta tendințele unei societăți într-o anumită perioadă istorică și, precum unui document istoric, de a oferi o imagine de ansamblu a acesteia.

În continuarea direcțiilor teoretice trasate de Laura Mulvey, în 1987 cercetătoarea **Carol J. Clover**, publică în revista *Representations* articolul *Her Body, Himself: Gender in Slasher Film* [6]. Odată cu apariția sa, acesta a devenit unul de referință în ceea ce privește studiul filmelor și a felului cum acestea pot fi studiate. Articolul oferă o interpretare originală a felului cum este reprezentată femeia în filmele de groază clasice. Autoarea se detașează de parte teoretică și în baza unor filme concrete, analizează modul în care spectatorul la nivel subconștient înțelege filmele de groază și ce impact au acestea asupra percepției sale. Prin acest articol, Carol J. Clover a lansat ideea „ultimei femei” în filmele de groază, explicând felul în care pe tot parcursul vizionării, spectatorii împart viziunea personajului negativ, a ucigașului, iar la finele peliculei aceștia se regăsesc și empatizează „ultima femeie” rămasă vie, care în ultima clipă fie se salvează cu succes, fie omoară sursa pericolului.

Exemplificând prin scene din filmele de groază, autoarea continuă ideile trasate de Laura Mulvey în 1975 și cu ajutorul psihanalizei explică structura acestor filme, tipajul personajelor, locațiile, raționamentul acțiunilor, alegerea armelor ș.a. Punctând ideea că filmele de groază fac parte din „filmele corporale” (se are în vedere filmele care la vizionare stârnesc reacții fizice: ticuri nervoase, frisoane, strângerea picioarelor, transpirația palmelor, intensificarea bătăilor inimii ș.a.), Carol J. Clover oferă subtil ideea precum căreia dorințele pe care le caută spectatorul în aceste filme, sunt nimic altceva decât o reflecție de grup, un portet psihologic al societății în care filmul a fost creat, dar și cea în care a fost consumat.

Unul din principalii cercetători contemporani care s-au dedicat problemei studierii filmelor artistice este istoricul și teoreticianul cinema american **David Bordwell**. În 1985, acesta a publicat o lucrare de referință pentru domeniul studiului cinematografiei, și anume *Narration in the Fiction Film* [7]. Obiectivul principal al studiului său era de a construi o teorie despre felul cum filmele, prin operațiunile lor stilistice, crează spectatorului senzația de înțelegere și însușire a istoriei relatate. David Bordwell prezintă și multiple narative, cu alte cuvinte, niște trasee convenționale create de către regizori pentru a asigura fluența vizionării filmului și coerența ideilor care se doresc a fi transmise. Interesant pentru noi este partea a treia a acestei lucrări, în care autorul situează narațiunile filmice într-o serie de contexte istorice, și anume, acesta încearcă să identifice dacă sunt anumite tradiții în procesele narrative și în ce mod circumstanțele istorice constrâng sau încurajează dezvoltarea anumitor forme ale narațiunii. David Bordwell face acest lucru în baza filmelor americane, sovietice și celor europene, trasând și diferențele între acestea în utilizarea diferitor procedee artistice și de creație. Lucrarea are un material ilustrativ bogat, care este folosit pentru a exemplifica și a prezenta vizual ideile dezvoltate.

Printre alte lucrări importante ale lui David Bordwell putem enumera: *The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode of Production to 1960* (1985) [8], *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the*

Interpretation of Cinema (1989) [9], *Post Theory: Reconstructing Film Studies* (1996) [10] și *The Way Hollywood Tell It* (2006) [11].

De asemenea, o atenție sporită o merită *Film History: An Introduction*, realizată în 1994 de Kristin Tompson și David Bordwell. Acest cuplu de intelectuali prezintă o antologie a istoriei filmului de la apariția sa și până în anii 2000. Lucrarea a fost reeditată în 2003 și abordează probleme și subiecte a cărei arie geografică nu se limitează doar la Europa și SUA, dar și Asia, America Latină și Africa [12]. Chiar din prefața lucrării, unde autorii argumentează de ce ne pasă de filmele vechi, ei enunță o idee pe cât de simplă, pe atât de valoroasă. Ei spun că unele filme oferă o experiență artistică intensă, iar altele sunt documente ale vieții cotidiene și reverberația unor evenimente sau procese care se regăsesc în noi și acum. Filmele vechi rezistă asimilării din prezent și ele ne forțează să acceptăm că ele pot fi radical diferite comparativ cu filmele de care ne-am obișnuit în prezent – ceea ce demonstrează în mod repetat că filmele poartă în sine amprenta istorică în care acestea au fost create.

Autorii disting mai multe unghiuri din care este posibilă studierea filmelor din perspectivă istorică, cum ar fi *istoria biografică* – când analiza este axată pe viața unei personalități; *istoria economică* – când analiza este axată pe practicile de producție, comercializare și promovare a filmelor; *istoria estetică* – atunci când este analizată arta din film (forme, stiluri, genuri); *istoria politică, socială și culturală* – atunci când este analizat rolul filmului într-o societate ș.a. Fix ca și în cazul documentelor de arhivă, Kristin Tompson și David Bordwell menționează importanța principiului cronologic, a celui de cauzalitate în studierea filmelor, evidențiind principalele tendințe în perioada de studiu aleasă.

Ultima, dar nu și cea din urmă, vom aminti o lucrare care pune în practică instrumentele și ideile analize anterior asupra unui fenomen concret. Este vorba de lucrarea istoricului **Marie Michel** *The French New Wave: an artistic school* [13], publicată în 1997. Aceasta este o cercetare detaliată a fenomenului Noului Val francez, în care putem vedea felul în care un istoric utilizează filmele artistice în calitate de surse istorice și prin prisma cărora completează tabloul politic și social al Franței anilor 1960.

Studiul oferă o chintesență a premiselor și a contextului istoric care a dus la apariția curentului respectiv și, de asemenea, analizează detaliat părțile componente ale acestuia. Lucrarea abordează aproape că exhaustiv problema, analizând originile curentului, concepția sa, modurile de producție și de distribuție a filmelor în acea perioadă, partea tehnică a filmărilor, subiectele abordate în filme, personajele create și ce acestea semnifică, actorii care au devenit parte a acestui curent, influența pe care le-au avut aceste filme pentru societatea franceză, reacția statului la aceste filme și nu în ultimul rând moștenirea lăsată cinematografului contemporane. Cu referire la Noul Val francez, Marie Michel enunță ideea precum că acesta a constituit în sine o „entropie organizată”, unică prin felul cum a apărut, cum s-a manifestat în societate și ce consecințe a adus pentru cinematografie.

Concluzionând, în această sinteză ne-am propus să selectăm un șir de lucrări elocvente din domeniul studiului cinematografului pentru a demonstra că filmele artistice, alături de documentele de arhivă, constituie surse importante pentru înțelegerea istoriei și pot fi abordate în conformitate cu metodologia utilizată de către istorici. O idee generală care îi unește pe acești autori este preocuparea pentru înțelegerea complexă a rolului filmului în reflectarea și interpretarea istoriei, evidențiind diverse aspecte precum psihologia maselor, structura narativă, influența socială și cea culturală a filmului. În același timp, există și diferențe între abordările lor, care se explică prin faptul că fiecare cercetător își prezintă ideile prin prisma științelor și preocupărilor din care provine. Această diversitate de perspective și de abordări ne oferă un cadru amplu și multilateral pentru înțelegerea filmului artistic ca document istoric și subliniază importanța unei abordări interdisciplinare în studiul acestuia. În așa mod, pornind de la viziunile cercetătorilor occidentali analizate în acest articol, putem cristaliza un instrumentariu interdisciplinar util pentru studierea propriei istorii prin prisma filmelor artistice.

Referințe:

1. LIPMANN, W., *Public Opinion*, Free Press Paperbacks, 1922, 196 p.
2. KRACAUER, S., *Theory of Film. The Redemption of Physical Reality*, Oxford University Press, New York, 1960, 456 p.

3. МЕТЦ, К. *Воображаемое означающее. Психоанализ и кино*, изд. 2-е, Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013, 334 стр.
4. ДЕЛЁЗ, Ж., *Кино*, Издательство Ад Маргинем, 2004, 626 стр.
5. MULVEY, L., *Visual Pleasure and Narrative Cinema*, Screen, Volume 16, Issue 3, 1975, pp. 6-18.
6. CLOVER, C. J., *Her Body, Himself: Gender in Slasher Film*, Representations, Nr. 20, Special Issue: Misogyny, Misandry, and Misanthropy, 1987, pp. 187-228.
7. BORDWELL, D., *Narration in the Fiction Film*, The University of Wisconsin Press, 1985.
8. BORDWELL, D., STAIGER, J., TOMPSON, K., *The Classical Hollywood Cinema: Film Style & Mode of Production to 1960*, Routledge, London, 1985, 791 p.
9. BORDWELL, D., *Making Meaning: Inference and Rhetoric in the Interpretation of Cinema*, Harvard University Press, 1989, 348 p.
10. BORDWELL, D., CARROLL, N., *Post Theory: Reconstructing Film Studies*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1996, 584 p.
11. BORDWELL, D., *The Way Hollywood Tell It*, University of California Press, California, 2006, 309 p.
12. TOMPSON, K., BORDWELL D., *Film History: An Introduction*, University of Wisconsin-Madison, 1994, 834 p.
13. MICHEL, M., *The French New Wave: An Artistic School*, Blackwell Publishing, 1997, 170 p.

Notă: Articolul este elaborat în cadrul Subprogramului de Stat 010402, *Cultură și politică în contextul schimbărilor regimurilor politice: de la Basarabia românească la Republica Moldova.*

Date despre autor:

Sorin ȘCLEARUC, doctorand, Școala doctorală Științe Umanistice și ale Educației, Universitatea de Stat din Moldova.

ORCID: 0000-0002-8693-3770

E-mail: sorin.sclearuc@gmail.com

Prezentat la 25.03.2024